

УДК 581.9

М. О. Яроцька

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЛОРИСТИЧНОЇ ТА ФІТОЦЕНОТИЧНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ ЛІСІВ ДОЛИНИ РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ*Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України**larshina_maryna@ukr.net*

У статті висвітлено та проаналізовано основні етапи та напрями досліджень флористичної та фітоценотичної різноманітності лісів долини р. Сіверський Донець з XVIII ст. до теперішнього часу. Виділено три історичних періоди та охарактеризовано три напрями наукових досліджень: флористичний, геоботанічний та фітосозологічний. Визначено актуальні завдання подальших досліджень флори та рослинності лісів долини р. Сіверський Донець, їх антропогенної динаміки та охорони.

Ключові слова: ліс, флора, рослинність, річка Сіверський Донець, історія досліджень.

М.А. Яроцкая

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ФЛОРИСТИЧЕСКОГО И ФИТОЦЕНОТИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ ЛЕСОВ ДОЛИНЫ РЕКИ СЕВЕРСКИЙ ДОНЕЦ.*Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України*

В статье освещены и проанализированы основные этапы и направления исследований флористической и фитоценотической разнообразия лесов долины реки Северский Донец с XVIII в. до настоящего времени. Выделены три исторических периода и охарактеризованы три направления научных исследований: флористический, геоботанический и фитосозологический. Определены актуальные задачи дальнейших исследований флоры и растительности лесов долины реки Северский Донец, их антропогенной динамики и охраны.

Ключевые слова: лес, флора, растительность, река Северский Донец, история исследований.

M. A. Yarotskaia

RESEARCH OF FLORISTIC AND PHYTOCOENOTICAL DIVERSITY IN THE FORESTS OF SEVERTSKIY DONETS RIVER VALLEY*M.G. Holodniy Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine*

We highlighted and analyzed the main research stages and research trends of floristic and phytocoenotic diversity of forests in Severtskiy Donets river valley from XIX up to now. We determined some three historical periods and characterized three lines of research: floristic, geobotanic and phytosociological. The urgent tasks of further studies of the flora

and vegetation of forest valley of Severskiy Donets river were suggested with special attention to their dynamics and human health.

Keywords: forest, flora, vegetation, river Severskiy Donets, history of research.

ВСТУП

Ліси є пануючим типом рослинності у долині р. Сіверський Донець. На сьогодні дослідження лісової рослинності долини Сіверського Дінця мають важливе значення та становлять науковий інтерес. Лісова рослинність цієї території відзначається флористичною, фітоценотичною різноманітністю, наявністю раритетних видів та рідкісних рослинних угруповань національного та регіонального значення. Найбільші лісові масиви Східної України приурочені саме до долини р. Сіверський Донець [74]. В межах долини зосереджена значна частка об'єктів та територій природно-заповідного фонду різних категорій та рангів, у більшості з яких охороняються ліси [72, 74]. Ліси долини р. Сіверський Донець у складі меридіонального Сіверсько-Донецького природного екокоридору [74] виконують істотну роль у функціонуванні національної екомережі України, відіграють важливе значення у підтримці екологічної рівноваги антропогенно навантаженого та високоурбанізованого регіону Східної України.

Сіверський Донець бере свій початок на Середньоруській височині у Белгородській області Російської Федерації та є правою найбільшою притокою р. Дон (басейн Азовського моря). Це найбільша річка Східної України, довжина її долини складає 1053 км, а площа долини – близько 12 600 км² [74]. В адміністративному відношенні долина р. Сіверський Донець розташована у Харківській, Луганській та Донецькій областях України, Белгородській і Ростовській областях Росії.

У минулому долина р. Сіверський Донець була вкрита густими лісами. За останні два століття площа природних лісів значно зменшилася внаслідок втручання людини. Проблемою зменшення площ природних лісів вже були стурбовані вчені та громадські діячі XIX – початку XX ст.: В.М. Черняєв, В.Н. Каразін, В.І. Талієв та ін. [2]. Значної шкоди лісам долини р. Сіверський Донець завдала Велика Вітчизняна Війна. Слід зазначити, що, здебільшого у радянські часи, окрім скороченням площ природних лісів, відбувалося розширення лісових земель із лісомеліоративною метою за рахунок створення лісових культур [2].

Для отримання цілісної картини про особливості, сучасний стан та перспективи збереження лісів долини р. Сіверський Донець є необхідним ґрунтовний огляд наукових публікацій, присвячених флорі та рослинності регіону, проведення детальних флористичних та геоботанічних досліджень, визначення антропогенних змін лісів та рівня забезпечення їх охорони. До

теперішнього часу ліси долини р. Сіверський Донець були досліджені фрагментарно.

Метою наших досліджень було проведення аналізу та узагальнення існуючих робіт, присвячених флорі та рослинності лісів долини р. Сіверський Донець для отримання найбільш повної картини про їх фіторізноманітність, динаміку та охорону, а також окреслення перспектив та постановка завдань для подальших флористичних, геоботанічних, фітосозологічних досліджень регіону.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз досліджень флористичної та фітоценотичної різноманітності лісів долини річки Сіверський Донець, здійснений на основі більш ніж 350 наукових ботанічних робіт. До бібліографічної бази даних, створеної у форматі електронної таблиці OpenOffice, вносили інформацію про роботи, які містять відомості про флору та рослинність лісів долини р. Сіверський Донець: вказували авторів, назву роботи, рік публікації, назву видання (для статей або розділів), бібліографію, коротку анотацію до публікації, регіон, який охоплює робота (наприклад, лісовий масив або територія ПЗФ, розташовані у долині, адміністративна область, басейн р. Сіверський Донець, Східна Україна тощо) та примітки. Публікації були розподілені за напрямками досліджень, за хронологічним та географічним принципом. Нами було виділено три основних напрями ботанічних досліджень в історії вивчення лісів долини р. Сіверський Донець: флористичний, геоботанічний та фітосозологічний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Флористичний напрям

Флористичний напрям досліджень має найдовшу історію. Він розпочався у XVIII ст. та триває до наших днів. Роботи флористичного напрямку можна поділити на три періоди.

Перший період флористичних досліджень. У роботах першого періоду (з другої половини XVIII ст. до 1917 р.) представлені конспекти флори окремих повітів та місцевостей Харківської, Єкатеринославської губерній, Донського краю та частково наводяться види, що трапляються у лісах долини р. Сіверський Донець. Перші ботанічні відомості щодо території Східної України були отримані у ході природодослідницьких експедицій по Південній Росії у кінці XVIII ст. Російський вчений, академік І.А. Гюльденштедт, подорожуючи з 1768 р. по Слобідсько-Українській губернії, відвідував долину р. Сіверський Донець та його притоки. Він коротко описав ліси долини, навівши основні види рослин, характерні для лісів, та звернув увагу на сосну, що зростає на крейді [73]. Найвизначнішими представниками вивченням флори першого періоду є В.М. Черняєв [92], І. Ковалевський [39], К. Горницький [21], П.П. Семенов-Тянь-

Шанський [75], Д.І. Литвинов [56], А.М. Краснов [49], В.М. Сукачов [79, 80], В.І. Талієв [81, 83], Г.І. Ширяєв [99], К.А. Угринський [87], С.Н. Мілютін [59].

Серйозним поштовхом у розгортанні флористичних досліджень регіону стала робота професора Харківського університету В.М. Черняєва «Конспект растений, дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и на Украине» 1859 року [92]. Однак В.М. Черняєв наводить багатий флористичний матеріал лише у вигляді голого списку майже без вказівок місцезнаходжень видів рослин. У більш пізніх роботах, що належать іншим вченим цього періоду, вже наводяться відомості про місця зростання видів. У 1913 р. В.І. Талієв у великій флористичній роботі «Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии» підсумовує результати своїх багаторічних досліджень, аналізуючи і напрацювання інших вчених-ботаніків [81]. Він, зокрема, описує види рослин, характерні для лісів Харківської губернії. Г.І. Ширяєв у низці робіт наводить матеріали своїх детальних досліджень флори Харківської губернії та складає список рідкісних видів рослин для цієї території [99, 100].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. зростає інтерес дослідників до крейдяних борів, зокрема у долині та басейні р. Сіверський Донець. Д.І. Литвинов [56], В.І. Талієв [81, 83] на той час наводять детальні дані про флористичну різноманітність соснових лісів, що зростають на крейді та відзначають їх геоботанічні особливості. Д.І. Литвинов вперше висловлює гіпотезу про реліктовий характер флори крейдяних відслонень [56]. Питання про реліктовість флори крейдяних борів, їх походження викликало дискусію і набуло розвитку у наступних роботах цих та інших науковців.

Флора досліджуваного регіону під час першого періоду вивчалася фрагментарно у залежності від наукових інтересів дослідників. У цілому праці даного періоду мають значення переважно для історії науки. Вони дають загальне уявлення про місцевість регіону у ті часи. Опубліковані посилання на місця зростання рідкісних видів рослин, зібрані гербарії флори регіону, у тому числі і флори лісів, є цінним джерелом пізнання рослинного покриву долини р. Сіверський Донець у минулому. Важливим кроком для науки цього періоду стала розробка загальнотеоретичних питань про реліктовість флори.

Другий період флористичних досліджень. Другий період (1917 – 1965 рр.) розпочинається розгортанням планомірних флористичних досліджень на території Східної України. Однак дуже великої уваги флористичній різноманітності лісів долини р. Сіверський Донець дослідники не приділяють. У цей час, паралельно з вивченням флори, набувають розвитку геоботанічні дослідження у регіоні. На початку другого періоду М.І. Котов [38, 44, 45], М.В. Клоков [37, 38], Є.М. Лавренко [48] деталізують відомості про флору Харківської губернії та Харківського повіту, вказуючи, зокрема, на нові види рослин для лісів долини Сіверського Дінця та приділяючи увагу флористично

та ценотично цінним ділянкам рослинності. Новим та рідкісним рослинам Харківщини присвячена стаття І.Г. Зола [31], флорі Луганщини – стаття М.М. Підоплічка [69]. Відомості про релікти у флорі широколистяних лісів регіону наводять Є.М. Лавренко [53], Ю.Д. Клеопов [36], О.М. Дубовик [25]. Досліджуючи ендемічні види, М.І. Котов характеризує флору крейдяних відслонень басейну р. Сіверський Донець, включаючи лісові ділянки долини [46, 48]. Пізніше, у 1971 р. вийшла узагальнювальна праця С.С. Морозюк, яка присвятила свої дослідження флорі крейдяних відслонень басейну Сіверського Дінця [61]. Підсумок флористичних досліджень Східної України у другому періоді представлений у багатотомному виданні «Флора УРСР».

Третій період флористичних досліджень розпочався у II половині ХХ ст. (з 1965 р.) і триває дотепер. Роботи цього періоду присвячені вивченню флори областей Східної України, Белгородської та Ростовської областей Росії і лише частково характеризують флору долини р. Сіверський Донець.

Флору Белгородської області вивчали А.Ф. Колчанов [41], А.П. Бородіна [7], А.Г. Єленевський, В.І. Радигіна, Н.М. Чаадаєва [27], Ю.А. Доронін [24], Н.П. Виноградов, С.В. Голіцин [13] та ін., флору Ростовської області – Т.І. Абрамова, Г.М. Зозулін, Г.Д. Пашков, В.П. Селедець, В.В. Федяєва та ін. [32, 90]. Однак публікації цього періоду, присвячені спеціальним дослідженням фітоторизоманітності лісів долини Сіверського Дінця в Росії нам не відомі.

З 70-х років Л.М. Горелова досліджувала рослинну різноманітність басейну р. Сіверський Донець (переважно в межах Харківської області) та долини річки, зокрема. Самостійно та разом зі співавторами вона опублікувала низку робіт, акцентуючи увагу на збереженні рідкісних видів та охороні рослинного покриву регіону [15, 17, 18]. Підсумком багаторічних досліджень Л.М. Горелової стала робота «Растительный покров Харьковщины», видана у 2002 р. спільно з О.О. Альохінін [18].

Флористичні дані, що стосуються лісів долини р. Сіверський Донець в межах Донецької та Луганської областей, наводять у своїх публікаціях такі дослідники флори південного сходу України, як Є.М. Кондратюк, Р.І. Бурда, В.М. Остапко [42], Д.С. Івашин, Р.Я. Ісаєва, П.І. Кузнецова, В.Р. Маслова, О.С. Ніколаєва [35], О.М. Конопля [43], Л.І. Лесняк, М.М. Перегрим [91] та інші. У 2010 р. виходить робота В.М. Остапко, Г.В. Бойко, С.Л. Мосякіна «Сосудистые растения юго-востока Украины», в якій подана критична обробка флористичних даних для цього регіону [67].

У низці робіт висвітлені відомості про флористичну різноманітність деяких великих лісових масивів долини р. Сіверський Донець. Флору Національного природного парку «Гомільшанські ліси» (Харківська обл.) досліджували Л.М. Горелова, К.Д. Ермоленко, І.В. Друльова, Н.Б. Саїдахмедова та ін. [18, 20], Печенізької лісової дачі – К.Д. Ермоленко [28]. Флористичну

різноманітність Кременських лісів (Луганська обл.), де запроєктований НПП «Сіверсько-Донецький», вивчали Р.Я. Ісаєва, Д.С. Івашин, П.І. Кузнєцова, О.С. Ніколаєва, Н.П. Дика, В.Р. Маслова, Л.І. Лесняк, М.М. Перегрим, В.Ф. Дрель, О.М. Конопля [33, 35, 55]. Д.Ю. Шевченко провів детальні дослідження флори та популяцій рідкісних видів Кременського лісового масиву [93]. Також флора лісів долини р. Сіверський Донець вивчалася при дослідженні фіторізноманітності Українського природного степового та Луганського природного заповідників, НПП «Святі гори» [4, 10, 26, 57, 88].

Питанню антропогенної трансформації флори південного сходу України присвячена робота Р.І. Бурди [8]. Адвентивні рослини у складі природної рослинності нинішньої території НПП «Гомільшанські ліси» наводить К.Д. Єрмоленко [29]. Адвентивну фракцію флори південного сходу України характеризують В.М. Остапко, Г.В. Бойко, О.Г. Муленкова [68]. Спеціальні дослідження з питань антропогенної трансформації флори лісів долини Сіверського Дінця не проводилися.

Аналіз флористичних робіт показав, що не дивлячись на значну їх кількість, вони дають загальне уявлення про флористичну різноманітність адміністративних областей сходу України, Белгородської та Ростовської областей Росії, а окреме вивчення та аналіз флори лісів долини р. Сіверський Донець не здійснювалися. Лише деякі дослідники проводили аналіз флори для певних територій регіону. Низка робіт дає уявлення про флористичну різноманітність лише деяких великих лісових масивів долини р. Сіверський Донець, здебільшого тих, що охороняються у межах ПЗФ. На сьогодні флористичні роботи лише частково характеризують флору лісів долини р. Сіверський Донець, відсутній повний список видів, їх аналіз та невідомий ступінь синантропізації флори лісів цього регіону.

Геоботанічний напрям

Геоботанічні роботи щодо вивчення лісової рослинності долини р. Сіверський Донець за своєю кількістю значно поступаються флористичним. За історичним принципом геоботанічні роботи можна розподілити на три періоди, подібно до поділу, запропонованого для флористичного напрямку.

Перший період геоботанічних досліджень (1850 – 1917 рр.) лісів долини р. Сіверський Донець був започаткований у другій половині XIX ст. роботами П.П. Семенова-Тянь-Шанського [75], Д.І. Литвинова [56], А.М. Краснова [49], В.М. Сукачова [79], В.І. Талієва [81, 83] і тривав до початку XX ст. Ці перші роботи здебільшого носили ботаніко-географічний характер. На початку вчені наводили узагальнені списки рослин, характерні для лісової рослинності, у деяких випадках вказуючи на умови зростання лісів. Хоча спроби геоботанічної класифікації на той час ще не здійснювалися, вчені вже

намагалися розподілити види рослин за основними групами лісів (на рівні формацій).

У 1851 р. П.П. Семенов-Тянь-Шанський (П.П. Семенов) публікує результати ботаніко-географічних досліджень басейну р. Дон, включаючи Землі Донських Козаків, тобто частини територій сучасних Донецької, Луганської та Ростовської областей. Він дає вказівки на місця зростання видів, розподіл за життєвими формами, наводить списки рослин лісів, окреслює особливості географічного розподілу видів [75]. Слід зазначити, що В.М. Черняєв у своїй промові «О лесах Украины» торкається питання поширення та особливостей лісів регіону [9]. Д.І. Литвинов у «Геоботанических заметках о флоре Европейской России» наводить відомості і про лісову рослинність регіону [56].

Особливе місце у вивченні рослинності займає монографія А.М. Краснова «Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии» 1893 року, де вперше виділені окремі формації рослинності, зокрема формація лісів, а також наведені списки рослин за формаціями [49]. Д.І. Литвинов, В.І. Талієв у своїх роботах звертають увагу на особливості рослинності крейдяних борів долини р. Сіверський Донець, торкаючись питань історії розвитку рослинності [56, 81, 83]. В.І. Талієв наводить аргументацію щодо провідної ролі антропогенних факторів, які, на його думку, суттєво вплинули на історію рослинності, її розподіл та зміни. Підсумки геоботанічних досліджень першого періоду підводить своєю роботою В.І. Талієв. Його праця «Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии» є змістовним оглядом основних типів рослинності, фізико-географічних умов їх поширення [81]. У цій книзі В.І. Талієв аналізує та висловлює свою думку з приводу низки тогочасних дискусій, зокрема про безлісся степів.

Другий період геоботанічних досліджень (1917 – 1965 рр.) характеризується емпіричними здобутками у вивченні рослинності Східної України, які зростали паралельно зі становленням теоретичної бази. Розпочинається другий період роботою Н.А. Властової, яка наводить відомості про рослинність нижньої частини долини р. Сіверський Донець [12]. Вагомий внесок у вивчення лісової рослинності регіону зробили М.І. Котов, М.В. Клоков, які обстежили певні лісові території Харківської, Луганської та Донецької областей [37, 46]. Важливим кроком стала публікація роботи Є.М. Лавренка «Рослинність України» у 1927 р. [52], де наводяться згадки про рослинність долини р. Сіверський Донець. П.П. Кожевніков дає екологічний нарис дубових лісів Лівобережного Лісостепу України [40]. Відомості про ліси по Сіверському Дінцю в межах Чугуєво-Бабчанського навчально-дослідного лісництва наводить Г.М. Висоцький [14]. Характеристику типів лісової рослинності Харківської області дає М.І. Алексеєнко [1], якій також належить робота, присвячена історії

лісів Харківщини [2]. М.І. Котов характеризує рослинність крейדיх борів долини р. Сіверський Донець, розглядаючи питання історичної ботанічної географії [46].

Третій період геоботанічних досліджень розпочався з другої половини 60-х років минулого століття і триває дотепер. Вивчення лісової рослинності здійснюється здебільшого відповідно до вітчизняних геоботанічних традицій за домінуючою класифікацією. Роботи цього періоду набувають плановості, комплексності, характеризуються фундаментальністю, важливим прикладним та природоохоронним значенням.

У третій період вивчається флора, структура, синтаксономічний склад, еколого-топологічні особливості основних лісових формацій. У 70-ті роки дубові ліси Східної України досліджував Ю.Р. Шеляг-Сосонко [94, 95], соснові – В.К. М'якушко [63]. Рослинність крейдих борів Середньоруської височини та Донецького кряжу та проблему їх походження вивчав Ю.А. Доронін [24]. Заплавні ліси долини р. Сіверський Донець вивчав В.С. Ткаченко [85]. Фундаментальна робота Ю.Р. Шеляга-Сосонка «Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція» [94] стала поштовхом для подальших геоботанічних досліджень лісів регіону.

У низці робіт наведена фітоценотична характеристика окремих лісових масивів долини р. Сіверський Донець. Рослинність Печенізької лісової дачі коротко характеризує К.Д. Єрмоленко [28]. Рослинність Гомільшанських лісів досліджували у 70-80-ті роки Л.М. Горелова [16], К.Д. Єрмоленко [30], у 90-ті роки – Ю.Р. Шеляг-Сосонко, П.М. Устименко, С.Ю. Попович [97, 98]. М. І. Котов у 1965 р. коротко описав рослинність Ізюмського лісового господарства на лівобережжі Сіверського Дінця [47]; опис деяких рослинних асоціацій цього лісового масиву у 1979 р. здійснили Л.М. Горелова, В.В. Тверетінова [19]. Ліси сучасного НПП «Святі гори» вивчали П.М. Устименко, С.Ю. Попович [89], Я.П. Дідух, Н.А. Пашкевич [22, 23], О.В. Дьякова [26], Є.М. Кондратюк, Р.І. Бурда, В.М. Остапко [10] та ін.. В.А. Онищенко, О.В. Дьякова, Ю.О. Карпенко описали лісові угруповання класу *Quercus-Fagetea* в НПП «Святі гори» за методом Браун-Бланке [65]. На основі флористичної класифікації Я.П. Дідух наводить асоціації гірських соснових борів (*Erico-Pinetea*), поширених у долині р. Сіверський Донець [22]. В.С. Ткаченко, А.П. Генюв, Я.П. Дідух та ін. характеризують лісову рослинність ділянки Українського степового природного заповіднику «Крейдяна флора» [88]. Рослинності Кременських лісів, де запроєктований НПП «Сіверсько-Донецький» присвячена низка робіт, авторами яких є П.І. Кузнецова, О.С. Ніколаєва, Н.П. Дика, Р.Я. Ісаєва, В.Р. Маслова та ін. [33, 50], С.Ю. Попович, П.М. Устименко [70], В.І. Мельник, Д.Ю. Шевченко, Л.І. Лесняк [60]. Ліси Станично-Луганського відділення Луганського природного

заповідника характеризують Є.М. Кондратюк, Р.І. Бурда, Т.Т. Чуприна, М.Т. Хомяков, Д.С. Івашин [57].

Рослинність Белгородської області у загальних рисах у характеризує А.Ф. Колчанов [41]. М.І. Алексеєнко наводить нарис рослинності Харківської області в цілому [3]. Більш детальну характеристику рослинності басейну р. Сіверський Донець дає Л.М. Горелова [15, 18]. У 1991 р. Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко наводять у своїй статті продромус лісової рослинності Донбасу [96]. У 1995 р. В.М. Остапко публікує продромус природної рослинності південного-сходу України [66]. Г.М. Зозулін здійснив аналіз лісової рослинності степової частини басейна р. Дон, включаючи Ростовську область, якою протікає Сіверський Донець. У 2002 р. вийшла праця Г.М. Зозуліна «Ліси Нижнього Дону» [32].

У цей період розглядаються деякі аспекти антропогенних змін окремих ділянок лісової рослинності. Автори присвятили свої роботи окремим питанням з цієї проблематики: К.Д. Єрмоленко – впливу антропогенних факторів на заплавні ліси середньої течії р. Сіверський Донець [30], В.А. Мурликін – рекреаційним змінам дібров Лівобережного Лісостепу [62], М.А. Бондарук – впливу рекреації на стан лісів Харківщини [6]. В.С. Ткаченко, А.П. Генів, С.В. Лиманський досліджували зміни у рослинному покриві «Крейдової флори», зокрема резерватні сукцесії [86].

Починаючи з 50-х років природний комплекс долини р. Сіверський Донець зазнав активного втручання людини. У в цей час була створена низка гідростворуд на річці та її притоках: Печенізьке водосховище (1958-1962), Червонооскільське водосховище (1957-1959), низка електростанцій, канал Сіверський Донець-Донбас (1958), велика кількість ставків тощо. У зв'язку з цим у 1969 р. Г.І. Білик та В.С. Ткаченко опублікували роботу «Прогноз змін рослинного покриву заплави р. Сіверський Донець під впливом гідростворуд» [5]. Останнім часом гідрологічний режим річки порушує масове використання водопостачальних моторизованих помп. З огляду на все вищезазначене викликає інтерес вивчення сучасного стану лісової рослинності заплави р. Сіверський Донець з можливістю порівняння отриманих даних з результатами, наведеними В.С. Ткаченко [85].

Геоботанічні роботи третього періоду, присвячені лісам, в цілому характеризуються високим рівнем викладення матеріалу, вагомими результатами, порушенням важливих питань. Однак на сьогодні лісова рослинність долини були охоплена дослідженнями фрагментарно, зовсім залишилися поза увагою дослідників значні лісові масиви долини в межах Харківської та Луганської областей. Аналіз літератури геоботанічних досліджень показав, що відсутня цілісна картина щодо сучасного стану, структури, територіальної диференціації лісової рослинності долини річки.

Сіверський Донець є основним джерелом води для промислово та господарсько навантаженої Східної України, осередком інтенсивної туристично-рекреаційної діяльності. Тому потребують вивчення питання антропогенної трансформації лісової рослинності досліджуваної території внаслідок змін гідрологічного режиму, впливу лісового господарства, випасання, рекреації, пожеж.

Розглядаючи геоботанічні роботи, присвячені долині р. Сіверський Донець, варто звернути увагу на низку провідних лісознавчих робіт, які дають уяву про лісотипологічну різноманітність регіону, за даними моніторингу характеризують сучасний стан лісів, розглядають проблематику збереження біорізноманітності лісових екосистем та лісокористування в контексті сталого розвитку. Важливе значення має робота О.С. Мігунової «Леса и лесные земли» [58], у якій наведені результати еколого-топологічних досліджень лісів та лісових ґрунтів певних ділянок долини р. Сіверський Донець, проведених автором у 1972-1980 рр. спільно з А.Г. Гаелем та І.Б. Шинкаренко. Відомості про ліси долини висвітлені у лісознавчих роботах Г.М. Висоцького, Д.В. Воробйова, В.Н. Данька, В.П. Ткача, В.П. Пастернака, І.Ф. Букші, науковців УкрНДІ лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького.

Фітосозологічний напрям

Фітосозологічний напрям досліджень був започаткований вченими Харківського товариства любителів природи і продовжений багатьма вченими. Цей напрям відкриває стаття В.І. Талієва «Охраняйте природу», яка вийшла в світ у 1913 р. [82]. Є.М. Лавренко та П.С. Погребняк у роботі «Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона» [54] наводять інформацію саме про флористично та фітоценотично цінні ділянки лісів, у тому числі і для долини р. Сіверський Донець. Загалом у роботах фітосозологічного напрямку відомості про лісову рослинність наводяться у контексті інвентаризації раритетної складової фіторізноманітності та характеристики природоохоронних територій. Історично фітосозологічний напрям тісно пов'язаний з флористичним та геоботанічним.

Відомості про охорону рослинного світу Белгородської області наводять А.П. Бородіна, А.Ф. Колчанов [7, 41], А.Г. Єленевський В.І. Радигіна, Н.М. Чаадаєва [27], Ростовської області – Г.М. Зозулін, Т.І. Абрамова, В.В. Федяєва та ін. [78, 90].

Низка робіт Л.М. Горелової присвячена збереженню рослинного покриву басейну р. Сіверський Донець, створенню репрезентативної мережі заповідних об'єктів на його території, виявленню та охороні рідкісних та зникаючих видів рослин цього регіону [17]. Слід відзначити роботу Л.М. Горелової, О.О. Альохіна [18], де автори наводять результати інвентаризації раритетної складової флори Харківської області. На необхідність охорони рослинного

покриву території нинішнього НПП «Гомільшанські ліси» звертали увагу Ю.М. Прокудін, К.Д. Єрмоленко, В.В. Тверетінова, Л.М. Горелова та інші науковці Харківського національного університету [74]. Матеріали до проекту майбутнього НПП «Гомільшанські ліси» представлені у статтях Ю.Р. Шеляг-Сосонка, П.М. Устименка, С.Ю. Поповича [97, 98]. Стислу ботанічну характеристику об'єктів та територій природно-заповідного фонду Харківської області, переліки рідкісних видів рослин та рідкісних рослинних угруповань, зареєстрованих у цьому регіоні, наводять О.В. Клімов, О.Г. Вовк, О.В. Філатова та ін. [72].

Питанню охорони еталонних та рідкісних фітоценозів на Донбасі присвячена робота Р.І. Бурди, Є.М. Кондратюка [11]. Переліки рідкісних видів для Луганської та Донецької областей наводять В.Р. Маслова, Л.І. Лесняк, В.І. Мельник, М.М. Перегрим [91], О.М. Конопля, Р.Я. Ісаєва, М.І. Конопля, В.М. Остапко [71], В.М. Остапко, Г.В. Бойко, С.Л. Мосякін [67].

П.М. Устименко, С.Ю. Попович звертають увагу на необхідність організації національних природних парків на Донбасі, зокрема НПП «Святі гори» та «Сіверсько-Донецький», та наводять матеріали до їх проектування [70, 89]. Фітосозологічну цінність нинішнього НПП «Святі гори» підкреслювали В.І. Талієв, М.І. Котов, В.В. Протопопова, Є.Н. Кондратюк, Р.І. Бурда, В.М. Остапко, О.В. Дьякова та ін. Збереженню флори та рослинності Кременських лісів, де нині запроєктовано НПП «Сіверсько-Донецький», присвятили свої роботи В.І. Оберто [64], Д.Ю. Шевченко [93], Р.Я. Ісаєва, Л.І. Лесняк, В.Р. Маслова [33]. Рослинний світ відділення «Крейдяна флора» Українського природного степового заповідника характеризують В.С. Ткаченко, Я.П. Дідух, А.П. Генів [88], Станично-Луганського відділення Луганського природного заповідника – Є.М. Кондратюк, Д.С. Івашин, Р.І. Бурда, Т.Т. Чуприна, М.Т. Хомякова [57], Т.В. Сова, Л.П. Боровик та ін. [4, 77].

Роботи фітосозологічного напрямку мають важливе значення для збереження біорізноманітності долини р. Сіверський Донець, створення репрезентативної мережі природно-заповідних територій, розширення ПЗФ. Основні фітосозологічні досягнення у збереженні рослинного покриву долини р. Сіверський Донець відбувалися у три етапи. На першому етапі (до 1917 р.) вчені зосередили свої дослідження на цінних лісових ділянках долини, сприяли їх заповіданню. На другому етапі (1917-1968 рр.) відбулося створення Луганського природного та Українського природного степового заповіднику, де розпочалися стаціонарні біологічні дослідження та продовжилася робота з організації нових заповідних територій високого рангу, низки заказників та пам'яток природи задля збереження лісів долини. На третьому етапі (з 1968 р. і дотепер) здійснюється проектування, створення НПП «Святі гори», НПП «Гомільшанські ліси», РЛП «Ізюмська лука», де охороняються ліси. На сьогодні

триває наукова робота з проектування НПП «Сіверсько-Донецький». На третьому етапі суттєвий прорив був досягнутий у визначенні та збереженні рідкісних лісових рослинних угруповань регіону.

Дослідники природних заповідників та національних природних парків, територій ПЗФ, розташованих по долині Сіверського Дінця, зробили вагомий внесок у вивчення флори і рослинності регіону. Низка фітосозологічних робіт присвячена вивченню рідкісних видів рослин, однак вони не дають цілісної картини про раритетну складову флору лісів долини. Дотепер дуже мало інформації про поширення на території долини р. Сіверський Донець рідкісних лісових рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009). Також необхідним є виявлення регіонально рідкісних рослинних угруповань.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на майже двохсотлітню історію флористичних, геоботанічних, лісотипологічних та созологічних досліджень лісів долини р. Сіверський Донець, жоден з аспектів фіторізноманітності не був вивченим в масштабах всієї долини річки, що перетинає Лісостепову та Степову зони. Дані про флору та рослинність лісів долини є фрагментарними, потребують доповнення та узагальнення на сучасному рівні розвитку науки; деякі дані є застарілими та потребують підтвердження.

На сьогодні актуальними завданнями є підготовка повного флористичного списку та проведення аналізу флори, розробка класифікаційних схем лісової рослинності (як за домінуючим, так і за еколого-флористичним принципом), вивчення її територіальної диференціації вздовж долини р. Сіверський Донець. Необхідними є інвентаризація рідкісних видів рослин, рідкісних лісових рослинних угруповань регіону та здійснення їх синфітосозологічної оцінки. Важливою проблемою є визначення ступеня синантропізації флори та антропогенних змін рослинності лісів долини, оцінка динамічних тенденцій та розробка практичних рекомендацій щодо їх збереження та відновлення.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеенко М. И. К характеристике типов лесной растительности Харьковской области / М. И. Алексеенко // Природа и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование: материалы межвуз. научной конференции. – Харьков, 1961. – Т. 2. – С. 372-385.
2. Алексеенко М. И. К истории лесов Харьковской области / М. И. Алексеенко // Материалы Харьк. отд. Геогр. о-ва Союза ССР. – 1964. – С. 85-88.

3. Алексеенко М. И. Растительность Харьковской области / М.И. Алексеенко // Харьковская область. Природа и хозяйство. – Харьков, 1971. – С. 80-94.
4. Биоразнообразие Луганского природного заповедника: растительный мир. / [Составители: Сова Т.В., Русина Н.В., Гузь Г.В. и др.] – Луганск: Элтон-2, 2009. – 130 с.
5. Білик Г. І. Прогноз змін рослинного покриву заплави р. Сіверський Донець під впливом гідроспород / Г. І. Білик, В. С. Ткаченко // Укр. ботан. журн. – 1969. – Т. 24, № 1. – С. 16-21.
6. Бондарук М. А. Оцінка стійкості лісових екосистем до рекреаційних навантажень. / М. А. Бондарук // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2006. – Вип. 109. – С. 89-96.
7. Бородин А. П. Редкие и исчезающие виды флоры Белгородской области [методические рекомендации] / Бородин А. П., Колчанов А. Ф. – Белгород, 1991. – 92 с.
8. Бурда Р. І. Антропогенная трансформация флоры. – К. : Наук. думка, 1991. – 300 с.
9. Бурда Р. И. Краткий очерк истории ботанических исследований на юго-востоке Украины в дореволюционный период / Р. И. Бурда // Интродукция и акклиматизация растений. – 1986. – Вып. 5. – С. 67-74.
10. Бурда Р. І. Національний природний парк "Святі гори": біологічна різноманітність рослинного покриву / Р. І. Бурда, В. М. Остапко, О. З. Глухов, Н. В. Шпилева // Заповідна справа. – 1997. – Т. 3, вип. 1. – С. 10-17.
11. Бурда Р. І. Матеріали до охорони еталонних, рідкісних і зникаючих фітоценозів на Донбасі / Р. І. Бурда, Є. М. Кондратюк // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. – 1983. – Вип. 23. – С.5-9.
12. Властова Н. А. Растительность нижней части долины реки Донца / Н. А. Властова // Материалы к изучению растительности и лугов Донского края. – Новочеркасск, 1919. – Вып. 1. – С. 34-41.
13. Виноградов Н. П. Реликты Северного Дона / Н. П. Виноградов, С. В. Голицын // Бот. журн. – 1950. – Т. 35, № 1-2. – С. 70-71.
14. Высоцкий Г. Н. О боровых типах Чугуево-Бабчанского лесничества вблизи Харькова на Северном Донце / Г.Н. Высоцкий // Очерки по фитоценологии. – М., 1929. – С. 7-15.
15. Горелова Л. Н. Флора и растительность в районе северного течения р. Северский Донец / Л. Н. Горелова // Вестн. Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 8-16.
16. Горелова Л. Н. К характеристике типов дубрав Готвальдовского природного парка / Л.Н. Горелова // Вестн. Харьк. ун-та. – 1977. – № 158. – С. 17-21.

17. Горелова Л. Н. Охрана растительного покрова бассейна р. Северский Донец в пределах Харьковской области / Л. Н. Горелова // Вестн. Харьк. ун-та. – 1989. – № 330. – С. 23-26.
18. Горелова Л. Н. Растительный покров Харьковщины / Л. Н. Горелова, А. А. Алехин. – Х., 2002. – 231 с.
19. Горелова Л. Н. К характеристике современного состояния Изюмских лесов Харьковской области / Л. Н. Горелова, В. В. Тверетинова // Вестн. Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 33-36.
20. Горелова Л. Н. Редкие растения Национального природного парка «Гомольшанский» / Л. Н. Горелова, Н. Б. Саидахмедова // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области: Сборник научных статей. – Х., 2003. – С. 29-35.
21. Горницкий К. Материалы для флоры Харьковской губернии. Обзорение сосудистых растений, собранных в уездах Изюмском, Змиевском и отчасти Харьковском и Валковском в течение 1873 года / К. Горницкий // Тр. о-ва испыт. природы Харьк. ун-та. – 1873. – Т. 7. – С. 123-134.
22. Дідух Я. П. Гірські бори (Erico-Pinetea Horvat 1959) України / Я. П. Дідух // Рослинність хвойних лісів України: матеріали роб. наради (Київ, листопад, 2003 р.). – К. : Фітосоціоцентр, 2003. – С. 43-79.
23. Дідух Я. П. Екологічні закономірності розподілу рослинності в національному природному парку «Святі гори» // Я. П. Дідух, Н. А. Пашкевич // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 2003. – Сер. С, вип. 1 (20). – С. 83-98.
24. Доронин Ю. А. Современное состояние меловых боров Среднерусской возвышенности / Ю. А. Доронин // Изв. Воронеж. пед. ун-та. – 1970. – Вып. 112. – С. 28-35.
25. Дубовик О. Н. Основные черты развития флоры Донецкой лесостепи: Автореф. дис. ... канд. биолог. наук: 03.00.05 / О. Н. Дубовик. – К.: Ин-т ботан. АН УССР., 1965. – 40 с.
26. Дьякова О. В. Грабово-дубовий ліс в національному природному парку «Святі Гори» / О. В. Дьякова // Менеджмент екосистем природно-заповідних територій: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю створення національного природного парку «Подільські Товтри». – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. – С.93-97.
27. Еленевский А. Г. Новые и редкие растения Белгородской области/ А. Г. Еленевский, В. И. Радыгина, Н. Н. Долгова-Чаадаева // Бюл. МОИП. Отд.биол. – 2000. – Т. 105, вып. 2. – С. 59-61.
28. Ермоленко Е. Д. Флора и растительность Печенежского государственного охотничьего хозяйства Харьковской области, их охрана и использование / Е. Д. Ермоленко // Вестн. Харьк. ун-та. – 1983. – № 250. – С. 19-21.

29. Ермоленко Е. Д. Эколого-фитоценологические особенности адвентивных растений района среднего течения р. Северский Донец / Е. Д. Ермоленко // Вестн. Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 23-25.
30. Ермоленко Е. Д. О влиянии антропогенных факторов на растительность пойменных лесов среднего течения Северского Донца / Е. Д. Ермоленко, В. Н. Супрун // VII съезд Укр. ботан. о-ва: тез. докл. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 195-196.
31. Зоз И. Г. Новые и редкие растения для Харьковской области / И. Г. Зоз // Ботан. журн. – 1956. – Т. 41, №4. – С. 575-578.
32. Зозулин Г. М. Леса Нижнего Дона / Г. М. Зозулин. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1992. – 208 с.
33. Исаева Р. Я. Охраняемые растения Кременских лесов / Р. Я. Исаева, Л. И. Лесняк, В. Р. Маслова // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка (Біол. науки). – 2001. – №6 (38). – С. 9-12.
34. Исаева Р. Я. Растительность пойменных и байрачных лесов / Р. Я. Исаева, В. Р. Маслова, Т. М. Косонова, А. П. Шевчикова // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка (Біол. науки). – 2001. – №6 (38). – С. 21-25.
35. Івашин Д. С. Реліктові та ендемічні рослини долини р. Сіверський Донець у нижній течії / Д. С. Івашин, Р. Я. Ісаєва, П. І. Кузнецова та ін. // Укр. ботан. журн. – 1981. – Т. 37, №5. – С. 60-64.
36. Клеопов Ю.Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР / Ю. Д. Клеопов. – К.: Наук. думка, 1990. – 352 с.
37. Клоків М. Про північну рослинність на південному сході Харківщини / М. Клоків // Укр. ботан. журн. – 1924. – Т. 2. – С. 40-41.
38. Клоков М. В. Материалы к флоре окрестностей г. Чугуева. / М. В. Клоков, М. И. Котов // Тр. о-ва испыт. природы Харьк. ун-та. – 1925. – Т. 50, вып. 1. – С. 51-68.
39. Ковалевский И. Каталог дикорастущих растений, находящихся в Змиевском уезде Харьковской губернии / И. Ковалевский. – М., 1862. – 60 с.
40. Кожевников П. П. Екологічний нарис дубових лісів Лівобережного Лісостепу УРСР / П. П. Кожевников // Тр. ін-ту ботан. Харків. ун-ту. – 1937. – Т. 2. – С. 117-132.
41. Колчанов А. А. Растительность Белгородского края и ее охрана вплоть до XX ст. / А. А. Колчанов // Научные ведомости БГУ. – 1996. – № 3. – С. 102-132.
42. Кондратюк Е. Н. Конспект флоры юго-востока Украины / Кондратюк Е. Н., Бурда Р. И. Остапко В. М. – К. : Наук. думка, 1985. – 272 с.
43. Конопля О. М. Флора Луганської області. Анотований список судинних рослин / О. М. Конопля. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – Ч. 1. – 163 с.

44. Котов М. Ботанические экскурсии в Купянский округ Харьковской губернии и в Артемовский Донецкой губернии / М. Котов // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1930 – Т. 14, №2. – С. 175-179.
45. Котов М. І. Нові матеріали к флорі Харківської округи / М. І. Котов // Наук. зап. Харків. н.-д. каф. бот. – 1927. – Т. 1. – С. 75-86.
46. Котов М. І. Гірські соснові бори як проблема історичної ботанічної географії / М. І. Котов // Ботан. журн. АН УРСР. – 1947. – Т. 6, № 1/2. – С. 53-59.
47. Котов М. І. Рослинність Ізюмського лісгоспу на Лівобережжі Сіверського Дінця у Харківській області / М. І. Котов // Укр. ботан. журн. – 1965. – Т. 22, № 6. – С. 97-98.
48. Котов М. І. Флора крейдяних відслонень в басейні Сіверського Дінця в межах УРСР у зв'язку з геологічним віком та літологічним складом порід / М. І. Котов // Ботан. журн. АН УРСР. – 1953. – Т. 10, № 2. – С. 46-53.
49. Краснов А. Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии / А.Н. Краснов // Докл. Харьк. о-ва сельск. хоз-ва. – 1893. – 140 с.
50. Кузнецова П. І. Флора і рослинність Кременського лісу / П. І. Кузнецова, О. С. Ніколаєва, М. П. Дика // Укр. ботан. журн. – 1979. – Т. 36, № 1. – С. 58-61.
51. Лавренко Е. М. Новые данные к флоре Харьковской губернии / Е. М. Лавренко // Тр. о-ва испыт. природы Харьк. ун-та. – 1925. – Т. 50, вып. 1. – С. 26-33.
52. Лавренко Е. М. Рослинність України / Е. М. Лавренко // Вісн. природознавства. – 1927 – №1/2. – С. 1-41.
53. Лавренко Е. Н. Лесные реликтовые (третичные) центры между Карпатами и Алтаем / Е. Н. Лавренко // Журн. Русск. ботан. о-ва. – 1930. – Т. 15, № 4. – С. 351-363.
54. Лавренко Е. М. Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона / Е. М. Лавренко, П. С. Погребняк // Краєзнавство. – 1929. – № 1-2. – С. 3-23.
55. Лесняк Л. І. Сучасний стан та генезис флори Кременських лісів / Л. І. Лесняк, В. Ф. Дрель, О. М. Конопля // Зб. наук. праць ЛДАУ (біол. науки). – Луганськ, 2001. – №9 (21). – С. 115-120.
56. Литвинов Д. И. Геоботанические заметки о флоре Европейской России / Д. И. Литвинов // Бюл. Моск. о-ва испыт. природы. – 1890. – № 3. – С. 322-434.
57. Луганский государственный заповедник. Растительный мир. / [Кондратюк Е. Н., Бурда Р. И., Чуприна Т. Т., Хомяков М. Т.]. – К. : Наук. думка, 1988. – 188 с.
58. Мигунова Е. С. Лесостепь и северная (байрачная степь) / Е. С. Мигунова // Леса и лесные земли (количественная оценка взаимосвязей). – Харьков: Новое слово, 2010. – С. 66-90.
59. Милютин С. Н. Список растений, найденных летом 1912 г. в окрестностях г. Змиева Харьковской губернии и Святогорского монастыря

Изюмского уезда той же губернии / С. Н. Милютин // Тр. о-ва испытателей природы при Харьк. ун-те. – 1916. – Т. 48, вып. 1. – С. 8-66.

60. Мельник В. І. Рослинність Кременських лісів (Луганська область) / В. І. Мельник, Д. Ю. Шевченко, Л. І. Лесняк // Вісник Полтавського держ. пед. університету. – 2004. – Вип. 4 (37). – С. 39-50.

61. Морозюк С. С. Ендемічні рослини і коротка історія розвитку флори крейдяних відслонень басейну р. Сіверський Донець / С. С. Морозюк // Укр. ботан. журн. – 1971. – Т. 28, № 3. – С. 327-331.

62. Мурликін В. А. Рекреаційні зміни дібров Лівобережного Лісостепу УРСР / В. А. Мурликін // Укр. ботан. журн. – 1985. – Т. 42, № 4. – С. 18-22.

63. Мякушко В. К. Сосновые леса равнинной части УССР / В. К. Мякушко. – К. : Наук. думка, 1978. – 252 с.

64. Оберто В. И. Кременские леса прежде и теперь / В. И. Оберто // Охраняйте родную природу: сб. статей. – Донецк : Изд-во Донбасс, 1970. – С. 85-96.

65. Онищенко В. А. Лісова рослинність урочищ Теплинська дача і Маяцька дача (національний природний парк «Святі гори») / В. А. Онищенко, О. В. Дьякова, Ю. О. Карпенко // Чорноморськ. бот. журн. – 2007. – Т. 3, № 2. – С. 88-99.

66. Остапко В. М. Продромус естественной растительности юго-востока Украины / В. М. Остапко. – Донецк. : Донецкий ботан. сад. – 1995. – 142 с.

67. Остапко В. М. Сосудистые растения юго-востока Украины / В. М. Остапко, А. В. Бойко, С. Л. Мосякин – Донецк : Изд-во «Ноулидж», 2010. – 247 с.

68. Остапко В. М. Адвентивная фракция юго-востока Украины / В. М. Остапко, А. В. Бойко, Е. Г. Муленкова // Промышленная ботаника. – 2009. – Вып. 9. – С. 32-47.

69. Підоплічко М. М. До флори Луганщини / М. М. Підоплічко // Укр. ботан. журн. – 1929. – №5. – С. 76-85.

70. Попович С. Ю. Рослинність і функціональне зонування Сіверськодонецького природного національного парку / С. Ю. Попович, П. М. Устименко // Укр. ботан. журн. – 1992. – Т. 49, № 3. – С. 26-31.

71. Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області / О. М. Конопля, Р. Я. Ісаєва, М. І. Конопля, В. М. Остапко. – Донецьк : УкрНТЕК, 2003. – 340 с.

72. Природно-заповідний фонд Харківської області / [Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін.] – Х. : Райдер, 2005. – 304 с.

73. Путешествие академика Гюльденштедта. – Харьков. сб. – 1891. – Вып. 5. – С. 71-158.

74. Северско-Донецкий природный комплекс / под ред. Ю. Н. Прокудина. – Х. : Вища школа, 1980. – 88 с.

75. Семенов П. П. Придонская флора в ее отношениях с географическим распределением растений в Европейской России / П. П. Семенов. – СПб., 1851. – 148 с.
76. Сіверський Донець : Водний та екологічний атлас / О.Г. Васенко, А.В. Гриценко, Г.О. Карабаш та ін. – Х. : ВД «Райдер», 2006. – 188 с.
77. Сова Т. В. Нові види судинних рослин Луганського природного заповідника / Т. В. Сова, Л. П. Боровик, В. О. Борозенець // Укр. ботан. журн. – 2000. – Том 57, № 1. – С. 32–36.
78. Сохраним навечно: Дикорастущие виды растений Донского бассейна. требующие охраны / [Абрамова Т. И., Зозулин Г. М., Обидина Ф. Ф. и др.]. – Ростов н/Д. : Ростовск. кн. изд-во, 1981. – 96 с.
79. Сукачев В. Н. Ботанико-географические исследования в Донской области летом 1902 г. / В. Н. Сукачев // Тр. Санкт-Петербургского о-ва естествоиспытателей. – 1903. – Т. 34., вып. 1. – С. 70-83.
80. Сукачев В. Н. К флоре Ново-Глуховского лесничества Купянского уезда Харьковской губ. / В. Н. Сукачев // Изв. Санкт-Петерб. Бот. сада. – 1902. – Т. 2, № 5. – С. 154-167.
81. Талиев В. И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии / В. И. Талиев. – Харьков: Изд-во Харьк. губ. земства, 1913. – 136 с.
82. Талиев В. И. Охраняйте природу / В. И. Талиев // Бюлл. Харьк. о-ва любит. природы. – 1913. – № 4. – С. 11-17.
83. Талиев В. И. Растительность меловых обнажений южной России. Ч. 2. / В. И. Талиев // Тр. о-ва испыт. природы Харьк. ун-та. – 1905. – Т. 40, вып. 1. – С. 1-282.
84. Ткач В.П. Заплавні ліси України / В.П. Ткач. – Харків : Право, 1999. – 368 с.
85. Ткаченко В. С. Лісова рослинність заплави Сіверського Дінця / В. С. Ткаченко // Укр. ботан. журн. – 1967. – Т. 24, № 2. – С. 55-60.
86. Ткаченко В. С. Фітоценотичний моніторинг резерватних сукцесій в Українському степовому природному заповіднику / В. С. Ткаченко. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 184 с.
87. Угринский К. А. Список более редких растений, собранных в Волчанском уезде Харьковской губернии в 1916-1917 гг. / К. А. Угринский – Синельниково : тип. Сатановского, 1918. – 27 с.
88. Український природний степовий заповідник. Рослинний світ. [Ткаченко В. С., Дідух Я. П., Генов А. П. та ін.] – К. : Фітосоціоцентр, 1998. – 280 с.
89. Устименко П. М. Растительность проектируемого Славяногорского национального парка и зонирование его территории / П. М. Устименко, С. Ю. Попович // Бюл. Главн. Ботан. сада РАН – 1992, № 164. – С.76-81.
90. Федяева В. В. Редкие и исчезающие виды растений Ростовской области / В. В. Федяева, Т. И. Абрамова – Ростов н/Д., 1995. – 60 с.

91. Червона книга Луганської області. Судинні рослини / В. Р. Маслова, Л. І. Лесняк, В. І. Мельник, М. М. Перегрим. – Луганськ : Знання, 2003. – 280 с.
92. Черняев В. М. Конспект растений, дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и на Украине / В. М. Черняев. – Изд-во Харьк. ун-та, 1859. – 90 с.
93. Шевченко Д. Ю. Флористичне різноманіття Кременського лісового масиву Д. Ю. Шевченко // Інтродукція рослин. – 2005 – № 2. – С. 3-9.
94. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Формація дуба звичайного (*Querceta roboris*) Лівобережного рельєфного лісостепу України / Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 1971. – Т. 28, № 3. – С. 356-361.
95. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція / Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К. : Наук. думка, 1974. – 240 с.
96. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Продромус лісової рослинності Донбасу / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, С. Ю. Попович, П. М. Устименко // Укр. ботан. журн. – 1991. – Т. 48, № 5. – С. 46-51.
97. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Синтаксономічний склад рослинності Гомільшанського державного природного національного парку / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, П. М. Устименко, С. Ю. Попович // Укр. ботан. журн. – 1990. – Т. 47, № 4. – С. 25-28.
98. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Розподіл рослинності на території проектного Гомільшанського природного національного парку (Харківська область, Україна) / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, П. М. Устименко, С. Ю. Попович // Укр. ботан. журн. – 1993. – Т. 50, № 3. – С. 65-71.
99. Ширяев Г. И. Материалы для флоры Харьковской губернии / Г. И. Ширяев // Тр. о-ва. испыт. природы Харьк. ун-та. – 1913. – Т. 46. – С. 41-66.
100. Ширяев Г. И. Редкие весенние растения Харьковской флоры / Г. И. Ширяев // Бюлл. Харьк. о-ва любит. природы. – 1915. – № 2. – С. 29-39.

Поступила в редакцию 26.01.2013

Как цитировать:

Яроцька, М.О. (2013). Аналіз досліджень флористичної та фітоценотичної різноманітності лісів долини річки Сіверський Донець. *Биологический вестник Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого*, 3 (6), 147-165. **crossref** [http://dx.doi.org/10.7905/bbmsspu.v0i1\(7\).606](http://dx.doi.org/10.7905/bbmsspu.v0i1(7).606)

© Яроцька, 2013

Users are permitted to copy, use, distribute, transmit, and display the work publicly and to make and distribute derivative works, in any digital medium for any responsible purpose, subject to proper attribution of authorship.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 3.0 License](http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/).